

## פרק ב' - תפילת יונה

### ר' דוד סבתו

(א) וַיִּמַן ה' דָּג גָּדוֹל לְבַלְעַ אֶת יוֹנָה וַיְהִי יוֹנָה בְּמַעַי הַדָּג שְׁלֹשָׁה יָמִים וּשְׁלֹשָׁה לַיְלֹת: (ב) וַיִּתְפַּלֵּל יוֹנָה אֶל ה' אֱלֹהָיו מִמַּעַי הַדָּגָה: (ג) וַיֹּאמֶר קְרָאתִי מִצָּרָה לִי אֵל ה' וַיַּעֲנֵנִי מִבְּטָן שְׂאוֹל שְׁוַעֲתִי שָׁמַעְתָּ קוֹלִי: (ד) וַתִּשְׁלִיכֵנִי מִצּוֹלָה בְּלִבְבַי יָמִים וַנִּהְיֶה סִבְבֵּנִי כָּל מִשְׁבְּרֵיךְ וַגְּלִיךְ עָלַי עֲבָרוּ: (ה) וַאֲנִי אָמַרְתִּי נִגְרַשְׁתִּי מִנֶּגֶד עֵינֶיךָ אֶף אוֹסִיף לְהֵבִיט אֶל הַיָּם כִּדְשָׁךְ: (ו) אֶפְפוֹנִי מִיָּם עַד נֶפֶשׁ תְּהוֹם יִסְבְּבֵנִי סוּף חֲבוּשׁ לְרֹאשִׁי: (ז) לְקַצְבֵי הַרִים יִרְדְּתִי הָאָרֶץ בְּרַחֲמֶיךָ בְּעַדִּי לְעוֹלָם וַתַּעַל מִשַּׁחַת חַיִּי ה' אֱלֹהָי: (ח) בְּהִתְעַטֵּף עָלַי נֶפְשִׁי אֶת ה' וְכַרְתִּי וַתְּבוֹא אֵלַיךְ תִּפְלֹתִי אֶל הַיָּם כִּדְשָׁךְ: (ט) מִשְׁמָרִים הַכְּלִי שָׂוֵא חֲסָדָם יַעֲזֹבוּ: (י) וַאֲנִי בְּקוֹל תוֹדָה אֲזַבְּחָה לְךָ אֲשֶׁר נִדְרַתִּי אֲשַׁלְּמָה יְשׁוּעָתָה לְה': ס (יא) וַיֹּאמֶר ה' לְדָג וַיִּקַּא אֶת יוֹנָה אֶל הַיַּבְּשָׁה.

[יונה ב]

אם נצטרך להעניק לפרק כותרת, היא תהיה "תפילת יונה", שהרי בזה עוסק כמעט כל פרק. אם נעמיק בפסוקים נראה שיש קושי גדול בתפילה. תפילת יונה נראית כתפילת הודיה - "ויענני", "שמעת קולי". לכאורה התפילה אינה מתארת את המצוקה אלא את הישועה שלאחר המצוקה. הבעיה היא שתפילה כזו לא מתאימה משום שיונה עדיין לא ניצל. לכאורה, התפילה צריכה להיות תפילת בקשה להצלה. זו הקושיה הגדולה של הפרק.

"וַיִּמַן ה' דָּג גָּדוֹל לְבַלְעַ אֶת יוֹנָה וַיְהִי יוֹנָה בְּמַעַי הַדָּג שְׁלֹשָׁה יָמִים וּשְׁלֹשָׁה לַיְלֹת: וַיִּתְפַּלֵּל יוֹנָה אֶל ה' אֱלֹהָיו מִמַּעַי הַדָּגָה" - פרק א' מסתיים בהשלכת יונה לים, והתחושה היא שבזה נגמר הסיפור. לאור זאת, התמונה שמוצגת בפסוק א' בפרקנו מדהימה וסוריאליסטית. התמונה המדהימה שאפשר ממש לדמיין אותה היא שיונה חי במעי הדג. 'וימן' יכול להיות או זימן או מינה. בתחילת פרק א' הקב"ה מטיל רוח גדולה לים, כאן הוא ממנה דג גדול וכן דברים נוספים בהמשך הספר. מה המשמעות של התמונה המפתיעה של יונה במעי הדג ולמה היא כל כך מרכזית לסיפור? בנוסף, צריך לשאול, למה הדג גורם ליונה לשנות את תפיסתו?

ברמה הבסיסית, אפשר לומר שהדג הוא סוג של עינוי ליונה שרוצה להימלט מהקב"ה. לפי זה, המסר הוא שאין לאן לברוח - אפילו בלב האוקיינוס ובתחתית המצולה. התיאור המתאים ביותר למצב של יונה הוא הנאמר בתהלים [קלט, ז-ז]: "אָנָּה אֵלֶּךָ מְרוּחָךְ וְאָנָּה מִפְּנֵיךָ אֶבְרָח: אִם אֶסֶק שְׂמִימִם שָׁם אָתָּה וְאַצִּיעָה שְׂאוֹל הַנֶּגֶךְ: אֲשָׂא כִנְפֵי שָׁחַר אֲשַׁכְנֶה בְּאַחֲרֵית יָם: גַּם שָׁם יִדְּךָ תִּנְחַנִּי וְתֹאחֲזֵנִי יְמִינֶךָ".

יש מימד נוסף של עומק בתמונה של יונה הנמצא במעי הדגה. רש"י מביא את דברי המדרש: "דג גדול - זכר היה והיה עומד בריוח ולא נתן לב להתפלל רמז הקב"ה לדג והקיא לתוך פיה של נקבה שהיתה מלאה עוברי' והיה שם בדוחק ויתפלל שם שנאמר ממעי הדגה" [רש"י ב, א ד"ה דג]. המדרש מתבסס על החילוף שיש בפסוק - נתחילה נאמר שיונה היה 'במעי הדג' ולאחר מכן נאמר שהיה 'במעי הדגה'. פרשני הפשט אינם מבדילים בין הביטויים, כיוון ש'דגה' זה שם התואר של המין. עוברים שלושה ימים עד שיונה מתפלל. שלושה ימים בתנ"ך מבטאים תהליך. יש דיוק לשוני נוסף שעליו מתבסס המדרש - 'ממעי הדגה'. בדרך כלל בתנ"ך מעיים של נקבה הוא הרחם. המדרש מציג תמונה של יונה החוזר

לרחם. יצור חי הנמצא ברחם הוא תיאור של לידה. יונה חוזר למצב של טרום-לידה. יונה עדיין לא יוצא מהים אלא נמצא בבועה בתוך המים. יונה נמצא על הגבול בין מצב של חיים לבין מוות, כמו עובר שלא חי אך גם לא מת. דווקא במצב של ספק חי ספק מת יונה עובר תהליך של שינוי.

הביטוי "ויתפלל... ממעי הדגה" הוא מיותר, הרי אנו יודעים היכן הוא נמצא! הרד"ק מדייק שלא נאמר שהתפלל במעי הדגה אלא ממעי הדגה. פסוק זה מזכיר את הפסוק בתהלים [קל, א]: "ממעקים קראתיך ה'", שמתוך הצרה הוא מתפלל. כמו כן נראה מהפסוק: "ויתפלל יונה אל ה' אלהיו", זו הפעם הראשונה שמופיע הביטוי 'אלוקיו' משום שעד עכשיו יונה ברח מלהיות נביאו וממילא הקב"ה אינו אלוקיו. ברגע שיונה מפסיק לברוח הקב"ה הופך להיות אלוקיו.

יש לשאול כיצד התפילה מסתדרת עם הסיטואציה שבה נמצא יונה? רש"י בפירושו לפסוק ה' כותב: "ואני אמרתי - כשהשליכוני אל הים הנני מת ונגרשתי מנגד עיניך. אך - ראיתי שקיימתני כל אלו הימים ידעתי כי אוסיף להביט אל היכל קדשך". יונה מודה על עצם העובדה שהוא חי. לאחר שלושה ימים הוא מבין שהוא ניצל פעם אחת, ומכך הסיק על העתיד. לפירוש זה, יונה היה צריך להתפלל מיד לאחר שנבלע במעי הדגה, ולא שלושה ימים לאחר מכן. המדרש מפרש שיונה התפלל מיד, אך יש תפילות שעובר זמן עד שנענים עליהן, וזה פשר השלושה ימים.

כיוון נוסף מופיע באבן עזרא. תחילה הראב"ע מתייחס לדבריהם של מפרשים אחרים: "המפרשים רצו לפרש חדוש והוציאו הכתוב מפשוטו כי יונה לא התפלל רק אחרי צאתו אל היבשה בעבור שמצאו ממעי ולא אמר במעי" [ראב"ע ב, ב]. הקושי שהטריד אותם הוא שהמזמור הוא הודיה ולכן פירשו שכל הפסוקים נאמרו לאחר שהדג הקיא אותו ליבשה, על אף שהפסוק מופיע לאחר מכן. הראב"ע מקשה קושיה נוספת מהתפילה עצמה: "והלא ראו שם כתוב מבטן שועתי". וכן ממשיך להקשות מתוכן התפילה ומשאר הפרק.

לאחר הקושיות הללו הראב"ע מציע את פירושו:

ועתה שים לבך וראה כל תפילת נביא וברכתו היא ברוח נבואה, ויעקב אמר לקחתי מיד האמורי, כי דבר שנגזר להיות ידבר לשון עבר וככה ויט שכמו לסבול, דרך כוכב מיעקב, וישמן ישורון ויבעט, וירא יי' וינאץ, וישכן ישראל בטח בדד, ובתפילת דוד בברחו ויענני מהר קדשו סלה כי הכתו' אמר בברחו ולא אמר בברחו ובתפילתו.

לדעת הראב"ע, תפילת יונה היא תפילה נבואית. כאשר נביא מתפלל הוא יודע מה יהיה, ולכן תפילתו היא גם נבואה. הקושי בטענתו של הראב"ע היא שהוא מחבר בין תפילה לנבואה. אמנם, תפילת דוד בברחו היא תפילה, אך שם אפשר לומר שמדובר בתיאור התהליך, מה שאינו מתאים לפרקנו. יש שהציעו שיונה אינו מחבר המזמור. כפי שאומר הרד"ק, הפלא הגדול הוא שיונה מצליח להתרכז ולהתפלל מתוך מעי הדגה. בשעת צרה אומרים תהלים, וכך גם עושה יונה. אם כן, למה יונה בוחר לומר מזמור זה במעי הדג? לשם כך צריך ללמוד את המזמור.

נציג תחילה את מבנה המזמור:

1. פסוק ג' - הקריאה והיענות.
2. פסוקים ד'-ה' - צרה - טביעה.
3. פסוקים ו'-ז' - צרה - טביעה.
4. פסוק ח' - ישועה.
5. פסוקים ט'-י' - הודאה - ניגוד בין יונה לבין עובדי האלילים ("משמרים הבלי שווא" - עובדי אלילים)

למה יונה בוחר לומר מזמור זה בלב ים? ההקשר הפשוט והראשון הוא הטביעה. אולם, אחד הדימויים לצרה הרווחים בספר תהלים הוא טביעה, ולכן לא בהכרח שמדובר על טביעה בים. הביטוי 'מבטן שאול' מזכיר את מעי הדגה. על פי הפשט 'מבטן שאול' זה דימוי, אך אצל יונה זה ממש הפשט. 'ותשליכני מצולה בלבב ימים... זה סיפורו של יונה. כמו כן, המזמור מזכיר ירידה - 'לקצבי ימים ירדתי'. 'נגרשתי מנגד עיניך' - יונה רצה לברוח מלפני ה'. קישור חשוב נוסף הוא הנאמר בסוף המזמור: "משמרים הבלי שוא חסדם יעזבו. ואני בקול תודה אֶזְבְּחָה לָךְ אֲשֶׁר נְדַרְתִּי אֲשַׁלְמָה יְשׁוּעָתָה לָהּ". הפרק הקודם נגמר בעובדי אלילים שנודרים נדרים ומקריבים קרבנות לקב"ה. כביכול יונה מנסה לתקן את הרושם בכך שהם יעזבו את דרך ה' לאחר הקרבנות, אך יונה נשאר נאמן - 'אשר נדרתי אשלמה'. מה פשר הכפילות של תיאור הצרה כטביעה (פסוקים ד'-ה' לעומת ו'-ז')? בתיאור הראשון נאמר: "ותשליכני" הקב"ה הוא שמשליך את יונה לים, הוא אחראי על ההשלכה. 'נגרשתי מנגד עיניך', משום שאם הקב"ה אחראי על ההשלכה, זה מעין גירוש. בתיאור השני נאמר: 'תהום יסובבני' לעומת 'נהר יסובבני', התהום עמוק יותר. בתיאור השני הירידה מודגשת - "אפפוני מים עד נפש" בתנ"ך 'נפש' פירושו הצוואר או הגרון, אזור הנשימה. על יום כיפור נאמר: "ועניתם את נפשתיכם" [ויקרא כג, כז], ועניתם את נפשתיכם - חז"ל מתקשים בפירוש הפסוק, ואחת התשובות בספרא היא שזה עינוי על בית הנפש, דהיינו, הצוואר. "סוף חבוש לראשי" - דימוי לאדם שמסתכל מתחת המים על קני הסוף שמעליו. "לקצבי הארץ ירדתי" - יונה הגיע למצולות הים ולקרקעית.

פסוקים ד'-ה' מדגישים את הצרה בהיבט הרוחני של גירוש מאת פני ה', ולכן התקווה היא "אך אוסיף להביט אל היכל קדשך". בפסוקים ו'-ז' מודגש ההיבט הקיומי ולכן פסוקים אלו עוסקים בירידה לתהום ובעליה ממנו. זו אחת הסיבות שהמזמור נבחר על ידי יונה. לטביעה במים יש כפל משמעות. אין זה רק איבוד החיים אלא גם גירוש מפני ה'. יונה מנסה לברוח מפני ה' ולאבד חייו כשנזרק לים, ושני הדברים הללו מתהפכים כאשר הדג בולע אותו.

אולם מעבר לתוכן שיש במזמור, יש דבר אחד שחסר במזמור. אין ביטוי אחד של תשובה בכל המזמור. יונה משליך עצמו ללב ימים, אך גם כאשר יונה נשבר והוא מתפלל, אין זו תפילה שלמה של תשובה או הודאה בטעות, יונה לא חוזר בו. התפילה היא הודאה בכשלון הבריחה אך אינה הודאה בטעות. כאשר קוראים את המזמור מבינים שיונה עדיין שבוי בתפיסה שבה נפתח הספר. גם כאשר נעין בפרק ג', ונראה שיונה מקיים את השליחות, אל לנו לטעות שהוא מאמין בשליחות, יונה ממלא את השליחות כאנוס על פי הדיבור. זה הרקע למשבר הבא שיהיה בינו לבין הקב"ה.